

WOJCIECH SOBOCIŃSKI

Spór o restytucję – zapomniana koncepcja ratowania żubra *Bison bonasus* z lat 1921-1923

Restitution dispute – the forgotten concept of European bison
Bison bonasus rescue

ABSTRACT

Sobociński W. 2020. Spór o restytucję – zapomniana koncepcja ratowania żubra *Bison bonasus* z lat 1921-1923. Sylwan 164 (10): 870-878. DOI: <https://doi.org/10.26202/sylvan.2020083>.

Contemporary factual evidence treats the creation of the Society for the Protection of the European Bison as the beginning of the European bison restitution. The event that is considered decisive for this process was Jan Sztolcman's speech at the Congress of Nature Conservation in Paris in the spring of 1923. Thanks to the search for documents stored in the Archives of Science of the Polish Academy of Sciences and the Polish Academy of Arts and Sciences in Krakow as well as articles published in years 1919-1924 in the press dedicated to forest, hunting and nature protection, it was established that the discussion on the necessity and possible ways of restoring this species to nature began in Poland as early as in 1921. In 1922, a private fund initiative arose to restore the European bison to the Białowieża Primeval Forest, curb the prevailing poaching, and recreate the former reputation of this hunting ground. It is possible that this concept – promoted by Władysław Janta-Połczyński – was treated as competitive to the creation of a representative hunting ground in Białowieża Primeval Forest planned from May 1921. For this reason, it was blocked by the government, and the funds donated to the restitution of European bison were not utilised. This delayed the actual beginning of the restitution of this species in the Białowieża Primeval Forest by several years, and the activities of hunters gathered around Władysław Janta-Połczyński at that time are now completely unknown. The article introduces some details of this concept, but also presents an unknown document from 1921, which shows that there was a notion of restoring European bison in the Białowieża Primeval Forest among state officials already at that time.

KEY WORDS

European bison, reintroduction, Białowieża Primeval Forest, Society for the Protection of the European Bison

ADDRESSES

Wojciech Sobociński – e-mail: w.sobocinski@uwb.edu.pl

Wydział Biologii, Uniwersytet w Białymstoku; ul. Ciołkowskiego 1J, 15-245 Białystok

Wstęp

Powołanie w Berlinie w sierpniu 1923 roku Międzynarodowego Towarzystwa Ochrony Żubra (MTOŻ) uznawane jest za początek starań o restytucję żubra *Bison bonasus* w Europie [Żabiński 1947]. Obecnie jest to jeden z najdłuższych i najskuteczniejszych prowadzonych projektów ochrony gatunku na świecie [Pucek 1994; Krasieńska i in. 2017; Raczyński 2019]. W krajowej literaturze powszechnie przyjmuje się, że głównym wyrazicielem pomysłu oraz twórcą ogólnego zarysu

działań ochronnych był Jan Sztolcman – zastępca dyrektora Państwowego Muzeum Zoologicznego w Warszawie [Smoleński 1924; Daszkiewicz, Samojlik 2005; Śmiełowski 2005; Krasieńska, Krasieński 2019]. Ten znany badacz i myśliwy przedstawił koncepcję ratowania gatunku na I Kongresie Ochrony Przyrody odbywającym się w dniach 31 maja - 3 czerwca 1923 roku w Paryżu [Sztolcman 1924b, 1926a; Daszkiewicz 2002]. Miała ona polegać na nadzorowanej przez ekspertów międzynarodowej akcji rozmnażania, wymiany oraz eliminacji niepożądanych w hodowli zwierząt. Finansowaniem przedsięwzięcia miały zająć się przede wszystkim rządy państw, na których terenie przetrwały ostatnie zamknięte hodowle żubrów. Planowano dwie fazy restytucji: pierwszą – prowadzoną w zamkniętych hodowlach, a drugą – opartą na zwierzętach przebywających na wolności [Sztolcman 1926a]. W rzeczywistości druga część programu, polegająca na tworzeniu wolnych populacji, zapoczątkowana została w 1952 roku w Puszczy Białowieskiej i realizowana jest w Europie również obecnie [Pucek 1994; Krasieńska i in. 2017; Vasile 2018]. Wciąż prowadzone i rozwijane są również hodowle zamknięte [Krzysiak, Krasieński 2019].

Obecnie uznaje się, że Jan Sztolcman, apelując w 1923 roku o ochronę żubra, był wyrazi-cielem opinii szerszych kręgów [Bołbot 2019]. Trudno jednak znaleźć w literaturze przedmiotu jakiegokolwiek wzmianki o tym, kto konkretnie w naszym kraju – poza kierowaną przez prof. Władysława Szafera Państwową Komisją Ochrony Przyrody (PKOP), przemianowaną później na Państwową Radę Ochrony Przyrody (PROP) – domagał się podjęcia skutecznej ochrony ostatnich żubrów żyjących w europejskich hodowlach zamkniętych. W krajowym piśmiennictwie poświęconym początkom restytucji żubra zauważalny jest brak usystematyzowanego opisu zarówno oficjalnych działań opartych na ostatnich żubrach hodowanych w zamknięciu, jak i niezwykle ciekawych kulis tego procesu. Zapewne wynika to w części z poważnego uszczuplenia zawartości archiwów polskich urzędów i placówek naukowych podczas II wojny światowej [Wróbel-Lipowa 1991/1992]. Szczególnie dotyczy to dokumentacji gromadzonej przed wojną w Dyrekcji Lasów Państwowych w Białowieży oraz białowieskiej placówce Instytutu Badawczego Lasów Państwowych, ale również w instytucjach rządowych w Warszawie i Poznaniu. W Warszawie skupione były urzędy zaangażowane w planowanie i realizację ochrony przyrody w Polsce, zaś Poznań, obok stolicy, był skupiskiem najbardziej aktywnych grup myśliwych i przyrodników zainteresowanych ratowaniem żubrów. Brak dokumentów nie jest jedyną przeszkodą w odtworzeniu pełnego obrazu działań podejmowanych na rzecz ratowania tego gatunku. Zauważalne jest również małe zainteresowanie współczesnych badaczy tamtym okresem, czego efektem jest niewielka liczba badań ukierunkowanych na rekonstrukcję wydarzeń związanych zarówno z ochroną żubra, jak i szerszą problematyką odradzania się polskiej administracji leśnej i łowieckiej oraz tworzeniem nowych struktur ochrony przyrody. W ukazujących się współcześnie monografiach gatunku tematyka dotycząca okresu poprzedzającego restytucję żubra oraz jej przebiegu w pierwszych dwóch dziesięcioleciach jest potraktowana marginalnie, a w ostatnich dziesięcioleciach nie została szczegółowo opisana [Bajko 2004; Krasieńska, Krasieński 2004, 2007; Krasieńska i in. 2017]. Natomiast nieliczne popularne artykuły prezentujące nowe informacje o tamtym okresie traktowane są z niedowierzaniem i wywołują ostrą polemikę [Bołbot i in. 2019; Sobociński 2019a, b].

Łowieckie wykorzystanie żubrów żyjących w Puszczy Białowieskiej leżało u podstaw ochrony tego gatunku już w późnym średniowieczu i utrzymywane było przez kolejnych polskich władców [Samojlik, Jędrzejewska 2010]. Do tych tradycji nawiązywało również podejście rosyjskich carów, szczególnie w drugiej połowie XIX i w początkach XX wieku [Karcow 1903]. Podobny nurt w ochronie tego gatunku zauważalny jest także obecnie [Olech, Perzanowski 2007]. Łowiectwo mogło też odegrać kluczową rolę w restytucji gatunku po całkowitej zagładzie żubrów w Polsce w 1919 roku. Świadczą o tym prezentowane poniżej źródła pisane z lat 1921-1923. Pokazują one,

że w odrodzonej Polsce pomysły przywrócenia żubra naturze pojawiły się wcześniej, niż oficjalnie ogłosił je Jan Sztolcman oraz że próby ich realizacji podjęto jeszcze przed zawiązaniem MTOŻ.

Material i metody

Przedstawione w pracy wyniki są efektem kwerendy dwóch źródeł. Pierwszym są wstępnie tylko opracowane przez archiwistów dokumenty PKOP i PROP z lat 1921-1924, przechowywane w Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk (PAN) i Polskiej Akademii Umiejętności (PAU) w Krakowie w Dziale I, Zespole K I-6, pod nazwą Państwowa Rada Ochrony Przyrody, oznaczonym sygnaturą 7. Drugim źródłem są archiwalne numery czasopism leśnych, łowieckich i poświęconych ochronie przyrody, udostępnionych w formie cyfrowej przez Wielkopolską Bibliotekę Cyfrową lub przechowywanych w formie roczników w bibliotece Zakładu Lasów Naturalnych Instytutu Badawczego Leśnictwa w Białowieży.

Przeprowadzono kwerendę artykułów zamieszczonych w „Łowcu Polskim” (lata 1919-1924), „Łowcu” (lata 1921-1924), „Łowiectwie Polskim” (lata 1921-1923), „Przeglądzie Myśliwskim i Łowiectwie Polskim” (lata 1923-1924), „Wiadomościach z Towarzystw Myśliwskich” (lata 1922-1923), „Lesie Polskim” (lata 1921-1924), „Echach Leśnych” (rocznik 1924), „Sylwanie” (lata 1920-1924) i „Ochronie Przyrody” (lata 1921-1924). Kwerenda obejmowała wszystkie zeszyty wymienionych czasopism, które ukazały się w latach 1919-1924. Przyjęta granica czasowa obejmowała dwa okresy. Pierwszy – bezpośrednio poprzedzający wyginięcie żubra oraz lata poszukiwań ostatnich ocalałych przedstawicieli gatunku (1919-1920). Drugi to czas dyskusji nad koncepcją ratowania gatunku, aż do momentu skryształizowania się ostatecznego kierunku przyszłej restytucji żubra w Polsce (1921-1924).

Wyniki

ŻUBR GATUNKIEM PRESTIŻOWYM. Pierwszym prezentowanym źródłem jest nieznaną dotąd w historiografii żubra protokół ze spotkania przedstawicieli Komisji Międzyministerialnej, której celem było „ustalenie (...) jaka część majątku Białowieży winna być przeznaczona dla celów reprezentacyjnych”. Dokument przechowywany jest w zbiorach Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauki i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. Dotarcie do niego jest trudne ze względu na brak opracowania tego zbioru, składającego się z przynajmniej kilku tysięcy nienumerowanych stron, przechowywanych w wielu teczkach pod wspólną nazwą: PROP. Dokument ten datowany jest na 6 maja 1921 roku i jest odpisem z oryginału, potwierdzonym odręcznym podpisem kopytki. Dokument został przekazany do akt i wiadomości PKOP, będącej poprzedniczką PROP. Składa się z dwóch stron, nie ma dodatkowych sygnatur ani numerów nadanych przez archiwistów. Jego stan nie jest dobry, ze względu na znaczne spłowienie pisma maszynowego. W chwili korzystania z niego w 2016 roku był jednak w pełni czytelny. Autor dysponuje jego fotokopią.

Spotkanie Komisji Międzyministerialnej odbyło się w Białowieży w dniach 4-6 maja 1921 roku. Jej członkami byli: z ramienia Ministerstwa Robót Publicznych K. Jakimowicz – dyrektor Departamentu Budowlanego oraz Kazimierz Skórewicz – naczelnik Zarządu Gmachów Reprezentacyjnych Rzeczypospolitej Polskiej; z ramienia Ministerstwa Sztuki i Kultury – Jarosław Wojciechowski pełniący funkcję naczelnika Wydziału Muzeów i Zabytków; z ramienia Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa jej szef Stanisław Car; z ramienia Adiutantury Generalnej – mjr Adolf Maciesza oraz Jan Szreders – pełniący wówczas funkcję Naczelnika Zarządu Okręgowego Lasów Państwowych w Białowieży, reprezentujący Ministerstwo Rolnictwa i Dóbr Państwowych.

Ponieważ treść tego dokumentu może mieć znaczenie nie tylko przy opisywaniu historii restytucji żubra, ale również w interpretacji zdarzeń, do których doszło w Puszczy Białowieskiej po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, warto przytoczyć wszystkie sformułowane przez Komisję w maju 1921 roku wnioski (pisownia oryginalna):

- „I. Pałac w Białowieży wraz z przyległościami i parkiem nadaje się w zupełności na kompleks reprezentacyjny Rzeczypospolitej Polskiej i jako taki winien być przyłączony do obiektów, objętych Zarządem Gmachów Reprezentacyjnych.
- II. Dla Celów Reprezentacyjnych rzeczą konieczną jest, aby zaprojektowany przez Państwową Komisję ochrony przyrody park natury (rezerwat) został jak najprędzej urzeczywistniony korektywą granic, uwzględniającą opiekę nad zwierzozostanem i zaokrąglenie terytorium.
- III. Dla zachowania obecnego puszczańskiego charakteru Polany, rzeczą niezbędną jest, aby pierścień lasów okalających Polanę, szerokości przynajmniej 1 km., pozostał w dotychczasowym swym niezmienionym wyglądzie i został wyjęty z pod normalnej eksploatacji lasów.
- IV. Przeznaczenie Białowieży na cele reprezentacyjne wymaga zaprowadzenia na całym obszarze Puszczy prawidłowego łowiectwa. Wobec zupełnego wytępienia żubrów, należy sprowadzić kilka par tej zwierzyny.
- V. Przy opracowywaniu planu eksploatacji lasów Puszczy – należy uwzględnić potrzeby reprezentacyjne i łowieckie. Dla zachowania zaś puszczańskiego charakteru Polany należy powstrzymać tworzenie się centrum przemysłowego w pobliżu kompleksu reprezentacyjnego i rezerwatów tj. na samej Polanie i w jej otoczeniu.
- VI. Ze względów wymienionych w punkcie V, rzeczą w najwyższym stopniu niepożądaną jest, aby Białowieża miała być siedzibą starostwa.
- VII. Komisja uważa za pożądane, aby niektóre budynki, położone na obszarze parkowym stanowiące przynależność pałacu – były przeznaczone na urządzenie stacji naukowej oraz hoteli dla uczestników wycieczek naukowych i szkolnych.
- VIII. Wobec braku gruntów dla potrzeb gospodarczych reprezentacji oraz dla połączenia budynków reprezentacyjnych z projektowanym rezerwatem komisja uważa za konieczne przeprowadzenie zamiany gruntów cerkiewnych oraz włościańskich, położonych między rzeką Narewką a parkiem pałacowym na inne grunta rządowe”.

Z nie do końca jasnych przyczyn wielu zapisów cytowanego protokołu nie zrealizowano od razu. Obecnie brak jest informacji, od kiedy dawny pałac carski w rzeczywistości zaczął pełnić funkcję rezydencji łowieckiej Prezydenta RP. Wiadomo, że od stycznia 1930 roku korzystał z niego prezydent Ignacy Mościcki [Bajko 2020]. Wcześniej z pewnością poczyniono jakieś kroki w celu utworzenia w Puszczy Białowieskiej łowiska reprezentacyjnego [Janta-Pończyński 1923b], ale nie są znane źródła informujące o polowaniach głowy państwa przed 1930 rokiem [Bajko 2020]. Wiadomo jedynie, że w Białowieży odbywały się polowania urzędników różnych szczebli ministerialnych oraz towarzyszących im gości z kraju i zagranicy. Ich celem były głuszce i słonki [Ejmond 1924, 1927].

Przyczyną powolnego rozwoju idei łowiska reprezentacyjnego w Puszczy Białowieskiej mogła być niestabilność polskiej sceny politycznej, częste zmiany ministrów, premierów, a także liczne pobyty prezydenta Stanisława Wojciechowskiego w bliższym Warszawy łowisku w Spale [Zwoliński 2009]. Możliwe też, że decydowała o tym zła sytuacja zwierzyny, duże kłusownictwo, a także apele znanych polskich myśliwych, by dać Puszczy Białowieskiej czas na odbudowę

populacji zwierząt łownych [Dylewski 1924; Rzewuski 1925]. U ostatniego z autorów znajdujemy jednak sugestie dotyczące możliwej rezygnacji z przyjazdów prezydenta Wojciechowskiego do Białowieży, co świadczy o tym, że głowa państwa w Białowieży bywała.

PRYWATNA INICJATYWA URATUJE ŻUBRA. Możliwe, że właśnie z powodu braku realizacji przez władze kraju cytowanego w protokole pomysłu utworzenia łowiska reprezentacyjnego, a także braku zdecydowanych kroków zmierzających do ukrócenia kłusownictwa w lasach białowieskich, pod koniec 1922 roku ogłoszono w prasie zupełnie nowy projekt łowieckiego wykorzystania Puszczy Białowieskiej. W zamyśle, oprócz łowieckiego zagospodarowania przynajmniej części białowieskich lasów, miał on również przywrócić puszczy żubra. W grudniowym numerze pisma „Łowiectwo Polskie”, będącego organem Towarzystwa Łowieckiego w Poznaniu i Polskiego Związku Myśliwych na wszystkie byłe zabory, opublikowano anonimowy list wraz z komentarzem Władysława Janta-Połczyńskiego. Ponieważ korespondencja była podpisana wyłącznie inicjałami, a tytuł i komentarz pochodził od redakcji, trudno dzisiaj dociec, kto faktycznie był jej autorem, a zarazem twórcą pomysłu. Wiadomo jedynie, że osoba ta przebywała przez 6 zimowych tygodni w Puszczy Białowieskiej, „badając tamtejszy zwierzostan oraz trując lisy” [Janta-Połczyński 1922].

W pierwszej części materiału Janta-Połczyński cytuje treść wspomnianego listu, w którym znajduje się następująca diagnoza ówczesnego stanu zwierząt łownych: „zwierzyny naturalnie jest nie wiele – opieka ze strony nadleśniczych i leśniczych mała. Kłusownictwo mocno rozwinięte, miejscowy białorus (...) zdążył w sezonie 1918/19 roku wytępić żubry co do jednego (...). Pozostało jednak w puszczy sporo dzików, jeleni, sarn, zajęcy, lisów, kun, cietrzewi itp.”. Następnie pada propozycja, by „od rządu wydzierzać chociaż 3 nadleśnictwa i otoczyć staranną opieką. W tym celu stworzyć trzeba konsorcjum odpowiednich myśliwych i hodowców. Na to przedsięwzięcie potrzeba 12 milionów”. W zachęcającym do dyskusji i działania komentarzu znajdującym się w dalszej części autor podsumowuje: „Sławna puszcza białowieska posiada rozgłos i urok, pod którego wpływem jest każdy myśliwy. Żubrów tam już nie ma, ale znów być mogą przy odpowiednich zabiegach i prawidłowej hodowli. Dwanaście milionów jest dużo, ale nie za wiele dla zrzeszenia składającego się z miłośników łowiectwa i ludzi zamożnych (...). A przecież chodzi tu o czyn patriotyczny – ratowania zwierzostanu historycznego” [Janta-Połczyński 1922].

Miesiąc później łamy tego samego pisma informują o pierwszych 9 osobach, które zgłosiły chęć przystąpienia do spółki [Założenie... 1923]. Przepuszczalnie jednak starania o jej założenie podjęto już nieco wcześniej. Janta-Połczyński [1923b] informował o tym na łamach prasy łowieckiej, pisząc, że w maju 1923 roku, czyli w drugą rocznicę wizyty Komisji Międzyministerialnej w Puszczy Białowieskiej, „rok minął, jak Polski Związek Myśliwych w Poznaniu podjął starania w celu utworzenia spółki myśliwskiej w Puszczy Białowieskiej w zamiarach czysto kulturalnych, przedewszystkiem celem zaprowadzenia tam znów żubra. Starania te uwieńczone zostały niespodziewanym zainteresowaniem miłośników łowiectwa; na odezwę ogłoszoną w «Łowiectwie Polskim» zgłosiło się kilkudziesięciu uczestników, którzy gotowi byli złożyć na razie potrzebny 200-300 milionowy fundusz”. Wynika z tego, że starania o założenie spółki łowieckiej, której celem miało być m.in. odtworzenie żubra w Puszczy Białowieskiej, prowadzono od maja 1922 roku. Możliwości finansowe zainteresowanych uczestnictwem w spółce osób wielokrotnie przewyższały przewidywane w tym czasie koszty jej funkcjonowania.

Zainteresowanie myśliwych skupiających się wokół promowanej przez Jantę-Połczyńskiego idei przywrócenia Puszczy Białowieskiej żubra nie było wyłącznie okazjonalne. Dowodzą tego wcześniejsze informacje prasowe poświęcone sytuacji tego gatunku. Anonimowy autor informuje na łamach „Łowiectwa Polskiego”, że „żubrów ani w Białowieży, ani w puszczy Różańskiej już niestety nie ma. Natomiast jest rzeczą prawie pewną, że rządowi naszemu uda się uzyskać od rządu

niemieckiego zwrot 219 sztuk żubrów wywiezionych z Białowieży przez Niemców podczas okupacji” [Dowiadujemy się... 1921]. Informacja o ponad 200 wywiezionych żubrach oraz możliwym ich zwrocie okazała się nieprawdziwa, a o poważnych w tej sprawie wątpliwościach czasopismo poinformowało już w kolejnym numerze [O Puszczy... 1921a]. Jeszcze w tym samym roku kwestia ta została definitywnie zdementowana, a autor notatki, powołując się na dane uzyskane od białowieckiego „nadleśniczego Schrödersa” (w rzeczywistości Jana Szredersa – dyrektora Dyrekcji Lasów Państwowych w Białowieży), zakończył ją smutnym podsumowaniem: „Nie pozostaje nam nic innego, jak pogodzić się z tą bolesną okolicznością, że ten jedyny okaz z przeszłych wieków fauny polskiej wyginął w chwili odrodzenia się ojczyzny naszej na zawsze” [O Puszczy... 1921b].

Dyskusja

Obydwa przedstawione powyżej pomysły powrotu żubra do Puszczy Białowiejskiej wywodzą swój rodowód ze środowisk łowieckich. Przypuszczalnie te bardzo ogólne koncepcje były wobec siebie konkurencyjne. Za pierwszym, proponującym utworzenie w Puszczy Białowiejskiej łowiska reprezentacyjnego, stała władza i brak pieniędzy potwierdzony m.in. koniecznością wydzierżawienia Puszczy Białowiejskiej w celu jej eksploatacji [Szafer 1920; O Puszczy... 1921a]. Za drugim, optującym za dzierżawą części Puszczy i ratowaniem żubrów w ramach spółki myśliwskiej, kryły się duże majątki, ale i ograniczone wpływy ich posiadaczy, o czym świadczy fakt, że starania tej grupy zostały zablokowane przez decyzje rządu polskiego [Janta-Pończyński 1923b]. Warto zauważyć, że pomimo silnego związku obydwu propozycji z łowiectwem żadna z nich nie wspominała o łowieckim wykorzystaniu gatunku. Oczywiście nie wykluczało to takiej możliwości w przyszłości, jednak w momencie prezentacji koncepcji chodziło o działania czysto „kulturalne”, jak określano wówczas prace z zakresu ochrony przyrody.

Rozdźwięk w sprawie łowieckiej przyszłości Puszczy Białowiejskiej, który zarysował się w owym czasie między dwoma środowiskami myśliwych, niósł za sobą dodatkowe zagrożenie. Janta-Pończyński [1923b] ujął je w następujący sposób (pisownia oryginalna): „Znając z dotychczasowych obrotów ciężką maszyną fiskalną instytucyj państwowych, spodziewać się można, że przedź ostatni żubr zakończy życie w zoologicznym ogrodzie, zanim zdobędzie się państwo na wyasygnowanie potrzebnej do zakupienia ich sumy”. Niewiele się pomylił. Państwowe pieniądze na zakup żubrów i budowę zagród, w których rozpoczęto ich restytucję, pojawiły się dopiero 6 lat później [Bołbot 2019].

Środowisko myśliwych i miłośników zwierząt skupionych wokół Janty-Pończyńskiego i Ogrodu Zoologicznego w Poznaniu uznało za słuszne rozpocząć działania bez oglądania się na nieprzychylnie ich pomysłom kręgi rządowe. W kwietniu 1924 roku za kwotę 12,5 tys. złotych (inne źródła podają 8,5 tys. marek) zakupiono parę żubrów o imionach Gaczcyna i Hagen przeznaczonych do hodowli w poznańskim ZOO [Janta-Pończyński 1924; Grochmalicki 1933; Krasińska i in. 2017]. Ostatecznie zwierzęta te trafiły w 1931 roku do Białowieży, choć nie wzięły udziału w restytucji gatunku [Krasiński 1994]. Wcześniej środowisko poznańskie próbowało utworzyć duży zwierzyńiec „na Sołaczu”, przeznaczony wyłącznie do hodowli żubrów. Miał być on zorganizowany na wzór placówek stworzonych wcześniej w Sztokholmie i Boizemburgu [Janta-Pończyński 1924].

Z przytoczonych dokumentów oraz artykułów prasowych wyłania się obraz poważnej dyskusji na temat przyszłości żubra w Polsce toczącej się w okresie poprzedzającym wystąpienie Jana Sztolcmana na I Kongresie Ochrony Przyrody w Paryżu wiosną 1923 roku. Sam Sztolcman w niej nie uczestniczył, a przynajmniej nie robił tego na łamach prasy, w której pozostało najwięcej

śladów tej debaty. W dyskusji szczególnie wyróżniały się łamy „Łowiectwa Polskiego”, a później kontynuatora tego tytułu: „Przeglądu Myśliwskiego i Łowiectwa Polskiego”. Analiza najważniejszych w tym okresie czasopism zajmujących się tematyką leśną, łowiecką i ochrony przyrody wskazuje, że w okresie poprzedzającym powstanie MTOŻ było to główne forum wymiany myśli na temat przyszłości żubrów. Dopiero po wystąpieniu Sztolcmana na Kongresie w Paryżu i utworzeniu MTOŻ rolę wiodącą w informowaniu opinii publicznej o losach żubra przejął „Łowiec Polski”, w którym Sztolcman był redaktorem naczelnym [Daszkiewicz i in. 2018].

Z zaprezentowanych w niniejszej pracy materiałów wynika, że w latach 1921-1923 w środowisku łowieckim panowały różne poglądy na sposób i możliwości ratowania żubrów. Temat ten na pewno wymaga dalszych pogłębionych badań. Jednak już na obecnym etapie wiedzy rysują się wyraźne linie podziału. Pierwsza, bardziej wyrazista, dzieliła samych myśliwych. Z jednej strony stało środowisko bogatych osób prywatnych, które nie tylko chciały wyasygnować znaczne sumy na zakup i ochronę żubrów, ale od początku wykazywały się aktywnością w działaniu. Było to środowisko związane z Władysławem Jantą-Połczyńskim, który od początku współpracował z MTOŻ, założonym w Berlinie w sierpniu 1923 roku. Już miesiąc później ten znany i szanowany myśliwy opublikował listę 56 żubrów ocalałych w prywatnych zwierzyńcach [Janta-Połczyński 1923b]. Jest to fakt zupełnie pomijany zarówno w dawniejszej, jak i dzisiejszej faktografii dotyczącej restytucji żubra [Sztolcman 1924b; Bajko 2004; Krasieńska, Krasieński 2004, 2007; Krasieńska i in. 2017]. Nie można wykluczyć, że publikacja tego spisu była wynikiem ścisłych kontaktów utrzymywanych przez Jantę-Połczyńskiego z dr. Kurtem Priemelem – pierwszym prezesem (prezydentem zarządu wykonawczego) MTOŻ [Janta-Połczyński 1924]. Trudno nie odnieść wrażenia, że rola i starania czynione w latach 1922-1923 przez Władysława Jantę-Połczyńskiego były umniejszane, czego dowodem może być cykl artykułów opublikowanych w „Łowcu Polskim”, w których nie wspomina się o nim ani razu, choć był pierwszym Polakiem uczestniczącym w pracach MTOŻ od początku jego istnienia [Janta-Połczyński 1924; Sztolcman 1926b-d]. Innym przykładem dezawuowania pomysłów i podejścia do kwestii ratowania żubra przez Jantę-Połczyńskiego jest opublikowany w lwowskim „Łowcu” tekst Nałęcz-Raczyńskiego [1924].

Z drugiej strony sporu stały osoby związane z ośrodkami ówczesnej władzy, dla których sprawa restytucji żubra mogła mieć wymiar nie tylko przyrodniczy, ale również prestiżowy i reprezentacyjny. W znacznej mierze byli to urzędnicy, ale również wspierające ich środowisko myśliwych z Warszawy. Wydaje się, że grupa ta była popierana przez dopiero rodzące się i mocno niedofinansowane struktury ochrony przyrody, z PKOP na czele. Właśnie między Jantą-Połczyńskim i PKOP zarysowuje się druga linia podziału, a czynnikiem różnicującym te środowiska niekoniecznie był stosunek do restytucji żubra, ale raczej szersze pomysły Janty-Połczyńskiego, któremu zależało na dużo większym i wielopłaszczyznowym zbliżeniu ochrony przyrody i łowiectwa. Jego pomysłem było np. tworzenie jednej instytucji, która będzie nadzorowała i integrowała wszystkie działania z zakresu ochrony przyrody oraz łowiectwa. Przytaczane artykuły prasowe wskazują, że PKOP odrzucała lub przynajmniej ignorowała kilkukrotne propozycje zacieśnienia współpracy z myśliwymi [Janta-Połczyński 1923a, b].

Spór ten zaognił się w 1924 roku, gdy Ogród Zoologiczny w Poznaniu kupił parę żubrów z hodowli należącej do p. Beyme z Meklemburgii. Rząd polski starał się odkupić te zwierzęta i przeznaczyć do hodowli w Białowieży, jednak zarząd poznańskiego ZOO nie zgodził się na to, zasłaniając się niebezpieczną sytuacją panującą w Puszczy Białowieskiej, szczególnie dużym rozmiarem panującego tam kłusownictwa. Jednocześnie sugerowano, by środki planowane na utworzenie hodowli w Puszczy Białowieskiej przeznaczyć na żubry poznańskie. Obiecywano też, że zwierzęta zostaną oddane do Białowieży „bez sprzeciwu, gdy liczba ich do kilkunastu się rozmnoży i gdy stosunki bezpieczeństwa w puszczy się poprawią” [Janta-Połczyński 1924].

Ostatecznie wszystkie te środowiska spotkały się dopiero w grudniu 1928 roku w ramach prac Polskiego Oddziału MTOŻ. Wówczas nie było już wątpliwości, że szansę na realizację ma jedynie plan ratowania żubra w oparciu o środki rządowe, co zaowocowało przywozem pierwszych żubrów do Puszczy Białowieskiej we wrześniu 1929 roku [Bołbot 2019].

Literatura

- Bajko P. 2004. Kalendarium białowieskiego żubra. Multico Oficyna Wydawnicza, Warszawa.
- Bajko P. 2020. Prezydenckie łowy. Polowania Prezydenta RP Ignacego Mościckiego w Puszczy Białowieskiej. SFP Hajstra, Białowieża.
- Bołbot M. 2019. Borusse i reszta. 90 lat restytucji żubra. BPN, Białowieża.
- Bołbot M., Raczyński J., Śmielowski J. 2019. Polemika z artykułem Wojciecha Sobocińskiego. Brać Łowiecka 10: 32-33.
- Daszkiewicz P. 2002. Polska na I Międzynarodowym Kongresie Ochrony Przyrody. Parki Narodowe i Rezerwy Przyrody 2: 239-241.
- Daszkiewicz P., Samojlik T. 2005. Żubr czy żubrobizony? Polemika na temat akcji ratowania żubrów podczas II Międzynarodowego Kongresu Ochrony Przyrody w 1931 roku w Paryżu. Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 50 (1): 167-176
- Daszkiewicz P., Samojlik T., Ričkienė A., Fedotowa A. 2018. Puszcza Białowieska i żubr w publikacjach „Łowca Polskiego” w latach 1899-1939. Analecta 27 (2): 139-171.
- Dowiadujemy się ze źródła wiarygodnego... 1921. Łowiectwo Polskie 9 (3): 48.
- Dylewski J. 1924. Reorganizacja polowań reprezentacyjnych w Białowieży. Przegląd Myśliwski i Łowiectwo Polskie 8: 7-9.
- Ejmond J. 1924. Z wiosennych dni. Przegląd Myśliwski i Łowiectwo Polskie 10: 1-3.
- Ejmond J. 1927. Na głuszcowych tokach w Białowieży. Łowiec Polski 9: 132-133.
- Grochmalicki J. 1933. Wyniki dziesięcioletniej hodowli żubra (*Bison bonasus* L.) w Polsce. Polski Oddział Międzynarodowego Towarzystwa Ochrony Żubra, Poznań.
- Janta-Polczyński W. 1922. Założenie spółki myśliwskiej w puszczy Białowieskiej. Łowiectwo Polskie 10 (6): 91-92.
- Janta-Polczyński W. 1923a. Ochrona przyrody a prawidłowe łowiectwo. Przegląd Myśliwski i Łowiectwo Polskie 15: 12.
- Janta-Polczyński W. 1923b. Ostatni z rodu olbrzymów. Przegląd Myśliwski i Łowiectwo w Polsce 17: 7-8.
- Janta-Polczyński W. 1924. Międzynarodowe Towarzystwo utrzymania żubra. Przegląd Myśliwski i Łowiectwo Polskie 21: 16-17.
- Karcow G. 1903. Belovezhaya Pushcha. Ee istoricheskij ocherk, sovremennoe okhotnichee khozajstvo i Vysochajshie ochoty w Pushche. A. F. Marks, St. Petersburg.
- Kraśńska M., Kraśński Z. A. 2004. Żubr. Monografia przyrodnicza. SFP Hajstra, Warszawa – Białowieża.
- Kraśńska M., Kraśński Z. A. 2007. European Bison. The Nature Monograph. MRI PAS, Białowieża.
- Kraśńska M., Kraśński Z. A. 2019. Pionierzy restytucji – w 90 rocznicę odrodzenia żubrów w Puszczy Białowieskiej. W: Międzynarodowa Konferencja „Żubry w Białowieskim Mateczniku”. Stowarzyszenie Miłośników Żubrów, Warszawa. 69-71.
- Kraśńska M., Kraśński Z. A., Tokarska M. 2017. Żubr – monografia przyrodnicza. Chyra.pl, Białowieża.
- Kraśński Z. 1994. Restytucja żubrów w Białowieży w latach 1929-1952. Parki Narodowe i Rezerwy Przyrody 13 (4): 3-23.
- Krzysiak M. K., Kraśński Z. A. 2019. Rola żubrów z Puszczy Białowieskiej w tworzeniu hodowli zamkniętych i wolnych w Polsce i Europie. W: Międzynarodowa Konferencja „Żubry w Białowieskim Mateczniku”. Stowarzyszenie Miłośników Żubrów, Warszawa. 76-78.
- Należę-Raczyński W. 1924. Solidarność myśliwych polskich. Łowiec 6: 87-88.
- O Puszczy Białowieskiej.... 1921a. Łowiectwo Polskie 9 (4): 59-60.
- O Puszczy Białowieskiej.... 1921b. Łowiectwo Polskie 9 (6): 71.
- Olech W., Perzanowski K. 2007. Strategia ochrony żubra (*Bison bonasus*) w Polsce. Ministerstwo Środowiska.
- Pucek Z. 1994. Postępy i zagrożenia restytucji żubra. Kosmos 43 (1): 147-169.
- Raczyński J. [red.]. 2019. Księga Rodowodowa Żubrów 2018. BPN, Białowieża.
- Rzewuski A. 1925. O reprezentacyjnych terenach Rzeczypospolitej Polskiej. Przegląd Myśliwski i Łowiectwo Polskie 2: 18-20.
- Samojlik T., Jędrzejewska B. 2010. Historia ochrony żubra w Puszczy Białowieskiej do końca XVIII wieku. W: Kowalczyk R., Ławreszuk D., Wójcik J. [red.]. Ochrona żubra w Puszczy Białowieskiej. Zagrożenia i perspektywy rozwoju populacji. ZBS PAN, Białowieża. 23-32.
- Smoleński J. 1924. Międzynarodowy Kongres Ochrony Przyrody odbyty w Paryżu w d. 31.V.-3.VI.1923 r. Ochrona Przyrody 5: 110-112.
- Sobociński W. 2019a. Czyżby poprawianie historii? Brać Łowiecka 10: 33-34.

- Sobociński W. 2019b. Wkład myśliwych w ratowanie żubra. *Brać Łowiecka* 9: 34-37.
- Szafer W. 1920. Plan utworzenia rezerwatu w Puszczy Białowieskiej. *Sylwan* 38: 97-117.
- Sztolerman J. 1924a. Przeszłość i przyszłość żubra. *Łowiec Polski* 3: 8-9.
- Sztolerman J. 1924b. Sprawozdanie z uchwał I. Sekcji (Fauna) Międzynarodowego Kongresu Ochrony Przyrody w Paryżu 1923 r. *Ochrona Przyrody* 4: 113-114.
- Sztolerman J. 1926a. Żubr. Jego historia, obyczaje i przyszłość. Centralny Związek Polskich Stowarzyszeń Łowieckich, Warszawa.
- Sztolerman J. 1926b. Przeszłość i przyszłość żubra. *Łowiec Polski* 1: 8-9.
- Sztolerman J. 1926c. Przeszłość i przyszłość żubra. *Łowiec Polski* 3: 8-9.
- Sztolerman J. 1926d. Przeszłość i przyszłość żubra. *Łowiec Polski* 5: 9-10.
- Śmielowski J. 2005. Pionierska rola ośrodka poznańskiego w ratowaniu żubra, *Bison bonasus* (L., 1758). W: Żubr – zagłada i ocalenie. Fundacja Zielone Płuca Polski, Supraśl. 93-96.
- Vasile M. 2018. The Vulnerable Bison: Practices and Meanings of Rewilding in the Romanian Carpathians. *Conservation and Society* 16 (3): 1-15.
- Wróbel-Lipowa K. 1991/1992. Zniszczenia i straty polskich archiwów państwowych podczas II wojny światowej i okupacji niemieckiej w Polsce. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* 46/47 (21) F: 485-497.
- Założenie spółki myśliwskiej w puszczy białowieskiej. 1923. *Łowiectwo Polskie* 10 (7): 104.
- Zwoliński P. 2009. Puszcza Pilicka jako miejsce polowań reprezentacyjnych prezydenta RP. *Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku* 6: 205-219.
- Żabiński J. [red.]. 1947. Księgi rodowodowe żubrów. MTOŻ, Warszawa.